

atunci cînd dezrobitoria era o femeie. Totuși și în dreptul românesc, în unele situații, prevelează participarea directă, iar în altele, învoirea. Mai semnalăm că în vechiul drept românesc toate înstrăinările și eliberările de robi erau supuse unui regim asemănător celui din Tesalia, dar nu fiindcă familia avea un drept de *paramoné*, ci fiindcă avea un drept de protimisis (care nu exista în regimul oficial al dreptului bizantin).

Mai mult încă, la finele sec. XVIII, constatăm în Țara Românească declinul unei adevărate practici de *paramoné* în materie de dezrobire. O boieroaică, dezrobindu-și toți robii țigani, soțul ei a reclamat asupra lor un drept de *epitropie*, respins de cei dezrobiți, de teamă să nu fie din nou robiți, dar acceptînd să dea unei biserici o oca de ceară pe an. Li se impune și obligația de a nu se căsători cu robi boierești sau mănăstirești. Sora defunctei revendică partea sa din țăgani dezrobiți, lăsîndu-i însă sub epitropia nepotului ei, numai pentru ocrotire, fără a putea fi robiți din nou. Domnul, judecînd la 20 aug. 1801, decide că dezrobiții rămân liberi, dînd ceară la biserică numai dacă vor, și fiind supuși în ceea ce privește căsătoriile mixte codului din 1780 (care le interzicea)³. Astfel de creații în materie de dezrobire nu pot fi limitate la dreptul românesc. De aceea, condiționarea familială a puterii asupra sclavilor în dreptul bizantin, inclusiv cel popular, mai are nevoie de a fi adîncită.

Pentru noi, proprietatea funciară, în Tesalia, atinsese în perioada studiată un apreciazabil nivel de privatizare, pe cînd proprietatea asupra sclavilor era încă simțitor condiționată de o putere (drept) a membrilor familiei, inclusiv soțul sau soția celui ce avea stăpînire asupra lor. Condiționarea avea loc în cadrul unui cerc de solidaritate, familia restrînsă. Conținutul condiționării rămîne încă obscur sub unele aspecte importante. Prin analizele pe care le aduce, prin soluțiile propuse și prin problematica pe care o implică, teza regretatului tînar savant grec este o contribuție valoroasă, care își va păstra un loc durabil în literatura de specialitate.

Valentin Georgescu

ANTHONY SNODGRASS, *Early Greek Armour and Weapons*, Edinburgh at the University Press, 1964, XII + 280 p. și 37 pl.

Cartea lui Anthony Snodgrass este prima încercare de sinteză, pornită pe temeuri strict arheologice, asupra armelor și armurilor grecești din perioada cuprinsă între sfîrșitul epocii bronzului și sfîrșitul veacului al VII-lea î.e.n. În opoziție cu studiile precedente, unde se urmărea explicarea textelor literare, mai ales a poemelor homerice, cu ajutorul datelor arheologice, în această lucrare direcția de cercetare a armamentului grecesc timpuriu este inversă: studiul documentelor arheologice se face prin metodele proprii arheologiei, informațiile literare fiind chemate doar să aducă completări sau confirmări. Iată deci interesul cărții în raport, de pildă, cu lucrarea, acum devenită clasică, a lui H. Lorimer, *Homer and the Monuments* (1951). Această nouă orientare în studiile cu privire la armamentul grecesc are o semnificație mai generală, dovedind autonomia pe care arheologia și metodele ei le revendică în ultimul timp față de disciplina, de atîtea secole venerabilă, a filologiei clasice.

Volumul cuprinde 9 capitole, dintre care primele 7 sînt consacrate tipologiei diverselor categorii de arme și de armuri: coiful, scutul, platoșa, sabia, sulița, arcul și săgeata, carul etc. Capitolul al 8-lea este dedicat izvoarelor literare și ultimul concluziilor.

În general istoria timpurie a tacticii grecești a fost prezentată în termeni foarte simpli: lupta corp la corp dintre șefii splendid înarmați de la sfîrșitul epocii bronzului a cedat locul,

³ V.A. Urechia, *Istoria Românilor*, VIII, București, 1902, p. 85—86.

în perioada *Dark Age*, bătailiilor dezorganizate, de hărțuială. Acest gen de luptă a persistat pînă în veacul al VII-lea, moment cînd se introduce ordinea în distribuirea trupelor, se adoptă un nou echipament și o nouă tactică. Factorul determinant al acestei schimbări ar fi fost numai geniul grec, creatorul celei mai importante reforme militare a timpului. Snodgrass își propune să aducă numeroase modificări în acest tablou, prin studiul evoluției armamentului.

Luptele de la sfîrșitul epocii bronzului aveau într-adevăr forma unor dueluri individuale. Ele capătă însă o sporită mobilitate prin introducerea unui nou tip de scut, scutul mic, și a săbiei de tăiat și împuns (tipul *Naue II*). Acum încep să își facă apariția mercenarii în lumea mediteraneană.

Perioada imediat următoare distrugerii lumii miceniene este însă foarte obscură. Prima întrebare este: în ce măsură armamentul micenian a rămas în uz după catastrofa din 1200. În privința armurilor, răspunsul este simplu: lipsa totală a descoperirilor dintre Heladicul tîrziu III și epoca geometrică pledează împotriva oricărei continuități. Săbiile însă sînt suficient atestate în diverse regiuni, începînd din protogeometric. Tipul lor este conform cu acela care a dominat în Bronzul tîrziu. Totuși ipoteza continuității tipologice este respinsă de Snodgrass: cel mai vechi exemplar de sabie de fier din Grecia se leagă nu cu cel precedent, în bronz, din aceeași regiune, ci cu tipurile contemporane, de fier sau bronz, din Levant și din Cipru. Singura armă care pare să fi fost folosită neîntrerupt este sulita miceniană, deși tipologia ei este mai puțin precisă, precum și scutul rotund cu *umbo* metalic.

O dată cu epoca geometrică tîrzie noi influențe devin puternice. Nici una dintre ele nu poate fi sesizată însă înainte de 750 î. e. n. În această vreme reapar o serie de arme, asemănătoare cu acelea de la sfîrșitul epocii bronzului: platoșa, scutul rotund cu un singur miner, cnemida, sabia de tăiat și de împuns, diverse tipuri de sulită și săgeată, carul, precum și un tip de coif metalic (*Kegelhelm*). Problema este următoarea: exemplarele tîrzii geometrice trebuie oare legate de cele miceniene, postulînd un lanț neîntrerupt peste *Dark Age*? Sau pentru unele din ele (de pildă pentru coif) se poate admite o influență din Orient, unde a existat o continuitate istorică? În privința coifului, Snodgrass se pronunță categoric pentru o influență din Asia Anterioară. Anume particularități sugerează legături cu Siria de Nord și Levantul, regiuni unde atît Asiria cit și Urartu au intrat de timpuriu în contact cu coastele Mediteranei.

În această vreme sporește importanța arcașilor în armata greacă. Influențele care au determinat această evoluție nu sînt ușor de identificat. E posibil ca ele să se fi exercitat dinspre Creta, unde arcașii erau de mult folosiți. Prezența mercenarilor cretani pe continent este sugerată de descoperirile arheologice și întărită de izvoarele literare, în secolele VIII și VII. Dar apariția neașteptată de timpurie a unui vîrf de săgeată de tip oriental într-o locuință geometrică de la Asine (Peloponez), și adoptarea tipului de arc asiatic cel mai tîrziu în veacul al VII-lea, arată că Grecia era deschisă influențelor nomazilor arcași, care au invadat atunci pentru prima oară Asia Mică: cimerienii și sciții.

În această vreme (750—650 î.e.n.) se constituie toate elementele panopliei hoplitului. Această panoplie a cunoscut o difuziune treptată în toată lumea greacă. Peloponezul de nord-est și Creta reprezintă centre unde o parte dintre arme au fost create și este clar că în ambele regiuni toate elementele panopliei hoplitului erau în uz cu mult înainte de 650 (deși trebuie accentuat că aceasta nu a avut un efect imediat asupra tacticii). Același lucru se poate spune și despre Atica, sau despre cetățile din Eubeea, Chalkis și Eretria, care pretindeau, cu drepturi diferite, a fi creat acest armament. Situația Spartei este mai complicată: deși datarea celei mai vechi figurine de plumb reprezentînd un hoplit trebuie coborîtă, poemele lui Tyrtaios atestă cel puțin parțiala cunoaștere a noii panoplii încă de la mijlocul veacului al VII-lea. Pentru celelalte state grecești documentele sînt mai fragmentare și se poate presupune că elementele panopliei hoplitului au fost adoptate numai în parte. Un bun exemplu îl oferă Ahaia, unde, într-un mormînt

din secolul al VII-lea, au apărut coiful și cnemidele, în timp ce restul echipamentului rămăsesse de tip prehoplitic până în veacul al III-lea. Elemente ale acestei panoplii se întâlnesc de timpuriu și în alte regiuni. Rodos folosește scutul și cnemidele, Chios cunoaște probabil scutul, Grecia Mare are multe exemplare de armuri, de coifuri, unele de tip destul de timpuriu, Italia centrală importă un scut de hoplit în veacul al VII-lea (deși majoritatea materialului italian este mai recent). Această panoplie se răspindește mai târziu și spre nord: Macedonia, Tracia, poate Iliria; unele elemente au apărut și în coloniile grecești din Bosporul Cimerian. Este de presupus totuși că documentele arheologice oferă un tablou incomplet atât în ceea ce privește răspindirea cât și frecvența panopliei grecești. Războaiele intestinale au grăbit difuziunea formelor tipice de-a lungul Greciei și în afara ei, dar exemplul Ahaiei ne împiedică să acceptăm o uniformizare prea mare în regiunile periferice.

Cît privește dezvoltarea tacticii, izvoarele noastre, înainte de veacul al V-lea, sînt puține. Adoptarea adevăratei falange de hopliți, ale cărei începuturi apar reprezentate în ceramica protocorintică de la mijlocul secolului al VII-lea, se va realiza mai târziu în acele state care aveau un număr suficient de mare de cetățeni bogați. Dar abia la o dată relativ târzie (nu mult înainte de secolul al V-lea) grecii vor crea un cuvînt care să denumească pe infanteristul complet înarmat; acest cuvînt este *ὁπλίτης*.

Petre Alexandrescu

LÉON LACROIX, *Monnaies et colonisation dans l'Occident grec* (Académie royale de Belgique, Classe des Lettres et des Sciences morales et politiques, Mémoires, Tome LVIII, 2), Bruxelles, 1965, 178 pp. + XII pl.

Tra gli studi vecchi e nuovi che hanno tentato di tracciare la storia della colonizzazione greca in Italia meridionale e in Sicilia, il presente volume ci offre una serie di indagini di dettaglio basate prevalentemente sulla testimonianza delle monete. Ci sembra inutile oggi, dopo i brillanti studi degli ultimi decenni sulla moneta quale documento d'arte, di storia e di storia delle religioni — basti ricordare i preziosi contributi di G. E. Rizzo, di Louis Robert e dello stesso Lacroix — sottolineare l'importanza di simili ricerche; dato che la moneta, specialmente in epoca greca, rappresenta un documento « originale » che utilizza un linguaggio figurativo necessariamente accessibile e chiaro a tutti i contemporanei, un documento inoltre giunto a noi intatto, senza le interpolazioni, le corruzioni e le lacune della tradizione letteraria.

Certo, le tappe essenziali della colonizzazione erano superate quando i Greci delle colonie d'Occidente cominciarono a batter moneta — le più antiche emissioni (Himera, Selinunte) appartenendo alla prima metà del sec. VI prima dell'e. n.; tuttavia è evidente che i tipi monetali delle varie colonie aiutano a chiarire certi aspetti del complesso fenomeno quali i rapporti tra metropoli e colonie, le tradizioni create per dare un passato leggendario a città nuove e per rialzarne il prestigio, le indicazioni, spesso assai precise, sul sito della colonia e sulle risorse naturali che hanno contribuito al suo straordinario sviluppo.

Partendo da queste premesse l'A. raggruppa in cinque capitoli una serie di studi che potremmo definire « variazioni su un unico tema » che è quello della presenza dei Greci nelle vaste e fertili contrade della Sicilia e della Magna Grecia; in tal modo viene sagacemente organizzato un vastissimo materiale dovuto sia a ricerche anteriori pubblicate isolatamente e spesso a grandi intervalli di tempo, sia a indagini personali dell'A. di cui alcune, come vedremo, di singolare importanza.